

évfordulójára összegyűlő mintegy négyszáz tiltakozót a rendőrség durván szétkergette, tüntetésüket feloszlatta.

Adriano Guerra 1988. május 23-án a kommunista *l'Unità*-ban *Elsőként szakított a sztálinizmussal* című cikkében már kísérletet tett a kádári élet- és politikai pálya összefoglalására, valamint rámutatott a politikai változtatások szükségességére: „...nem volt könnyű megértenie, hogy többé már nem járható az a hosszú időn át – és nem eredmények nélkül – követett út, amely kivezetheti az országot a szovjet típusú szocializmusból – és a válságból – kis lépések során át, folyamatos, de aprólékos változtatások útján, megrázkódtatások nélkül. [...] a helyzet mára megváltozott, és ami eddig történt, az ma már nem elégséges. A lépésről lépésre taktikáját a lendületes előretörésnek kell felváltania, s ez a kényszer a gazdasági válságból ered. A lendületes előretörés igénye egy olyan társadalomból következik, amely mind türelmetlenebb, amely egy szélesebb demokráciát követel. Megkeresni és megtalálni a »kötelező átmenet« fonalát, most vitássá teszi a kádári politika alapvető elemeit. Az idővel való nehéz versenyfutás tehát megkezdődött. De hogy nem a null pontról indulhatnak, az kétségekívül Kádár érdeme is.”⁵⁹

Kádár János 1989. július 6-án, azon a napon halt meg, amikor a Legfelsőbb Bíróság Nagy Imre perét újratárgyalta és meghozta felmentő ítéletét. A Hősök terén megrendezett temetési ünnepség pedig jelképesen a Kádár-korszak végét is jelentette. Kádár Jánosnak az állampárt székházában felállított ravatalánál párttagok és pártonkívüliek tízezrei rótták le kegyeletüket. Egy közvélemény-kutatás eredménye szerint a magyar lakosság háromnegyede gondolta úgy, hogy Kádár „halálával a magyar politikai élet egyik legnagyobb személyiségét veszítette el”.⁶⁰ A megkérdezettek pozitívan értékelték a hatvanas–hetvenes évek nyugalmát, a viszonylagos jólét nyújtotta biztonságot, valamint az elhunyt pártvezető rokonszenves vonásait, de negatívan a felemás, válságba torkolló gazdaságpolitikát, és nem felejtették el a Kádár-korszak születésének körülményeit sem.⁶¹

Mondoperaio főszerkesztője; Gianpiero Cavaglia, egyetemi tanár; Francesca Gori, a Feltrinelli Alapítvány igazgatója; Renato Mieli, újságíró; Giuseppe Sacco egyetemi tanár. RAINER M. János (összeáll.): *Tetemrehívás 1958–1988*. Biblioteka Kiadó, Párizs–Budapest, 1988. 76–79.

⁵⁹ ADRIANO GUERRA: *Elsőként szakított a sztálinizmussal l'Unità*, 1988. május 23. Közli: FARAGÓ Jenő: *Mr. Kádár*. Hírlapkiadó, 1989.

⁶⁰ KURTÁN Sándor–SÁNDOR Péter–VASS László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Aula–OMIKK, Budapest, 1990. 454.; Közli: ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 543.

⁶¹ Uo.

SZIKLAI ISTVÁN

Szemelvények Magyarország és az NSZK kapcsolatából: Kádár János és Willy Brandt

A második világháború után Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság viszonya sokáig feszült volt. A kapcsolatok az 1960-as évek elején-közepén kezdtek enyhülni, amikor Péter János külügyminiszter¹ a magyar–NSZK kapcsolatok mellett tört lándzsát; 1966 után ebben számottevően támogatta őt a befolyásos Komócsin Zoltán.² Péter többször tárgyalt nem hivatalosan Hans Jürgen Wischnewskivel, a nyugat-német *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Német Szociáldemokrata Párt – SPD) országos ügyvezetőjével, aki 1968 és 1972 között töltötte be ezt a tiszteket.³

Ahhoz, hogy a kor sajátos belpolitikai viszonyaiban jobban tájékozódhassunk, érdemes kurta kitekintést tenni, miként is működött akkoriban Magyarországon a külpolitika. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma természetesen nagy szerepet játszott a konkrét államközi kapcsolatok építésében, a vezető testületek informálásában, a nemzetközi események alakulásának, a különféle tendenciáknak az elemzésében. Az igazán fontos kérdések azonban a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságában dőltek el, az irányelveket ott hagyták jóvá, a külügyminisztérium felügyeletét pedig szintén a KB gyakorolta – és nem a kormány –, a megbízott külpolitikai titkár révén. A kapcsolatok minősítése, a főbb teendők kijelölése a Politikai Bizottság hatáskörébe tartozott. Mivel minden pártszervet az apparátus szolgált ki, ezért a nemzet-

¹ Péter János 1961. szeptember 11. és 1973. december 14. között töltötte be a külügyminiszteri posztot.

² Komócsin Zoltán az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság külkapcsolatokkal foglalkozó titkára volt 1965. június 25. és 1974. március 20. között, bár 1973-tól megbízottként Pullai Árpád látta el a halálosan beteg Komócsin feladatát.

³ BERECZ János: *Vállalom*. Budapest-Print, Budapest, 2003. 145–146.

közi kapcsolatok alakításában meghatározó szerepe volt a KB Külügyi Osztályának. A Külügyi Osztály munkatársai felügyelték a nemzetközi politikai és diplomáciai kapcsolatokat, összegezték a tapasztalatokat, előterjesztették a határozati javaslatokat, megszervezték a párthatározatok végrehajtását. Az osztály intézte továbbá az úgynevezett testvérpártokkal való kapcsolattartás feladatait, irányította a külképviseltek párt-szerveit, foglalkozott a külföldi ösztöndíjak, a hazánkban élő emigránsok ügyeivel. Írásos tájékoztatókat készített a KB tagjainak az időszéri külpolitikai kérdésekről, a párt nemzetközi kapcsolatainak eseményeiről.⁴

A Külügyi Osztály három alosztályból állt: ezek a szocialista, a tőkés és a fejlődő országok ügyeivel foglalkoztak, élükön osztályvezető-helyettesek álltak. Egy további részleg a társadalmi szervezetek külkapcsolatainak felügyeletével és segítségével foglalkozott. A fentebb említett időszakban, az 1960-as években – egészen pontosan 1963 és 1968 között – Puja Frigyes vezette az osztályt, a felügyelő KB-titkár pedig, mint említettem, Komócsin Zoltán volt. Később a Külügyi Osztály élére Gyenes András került, 1974-től 1982-ig pedig Berecz János volt a vezetője. A KB felelős külügyi titkára Komócsin halála után Pullai Árpád maradt 1975-ig; őt 1975. március 22-én Gyenes András váltotta fel, aki egészen 1982. június 23-ig töltötte be ezt a tisztséget.⁵ 1974-ben új alosztályt hoztak létre, amelynek tevékenységi köre a résztapasztalatok összegzése, az integrációs problémák tanulmányozása, a KB-tagok tájékoztatását szolgáló kiadványok készítése, a nemzetközi helyzetet és tevékenységet elemző beszámolók készítése.⁶

Természetesen nem lehetett figyelmen kívül hagyni Kádár János külpolitikai elveit sem; ez abban nyilvánult meg, hogy a nyugati országokkal szemben – a visszaemlékezők feljegyzései szerint – a kiszámíthatóság és a nyitottság szellemében kellett politizálni. A nyugati partnerek becsülték ezt a magatartást. Nemegyszer előfordult, hogy a nyugatiak először a magyarokkal tárgyaltak a „testvérországok” közül – sajnálatos módon gyengítette ezt a hatást, hogy Magyarország a keleti blokkon belül nem játszott túl fajsúlyos szerepet a külpolitika megszabásában. Maga Kádár János kifejezetten támogatta az 1960-as évek végétől megélénkülő bizalmas magyar–NSZK megbeszéléseket a diplomáciai kapcsolatok felvéte-

⁴ Uo. 169–170.

⁵ Gyenes az NDK nagyköveti posztjáról tért haza, hogy átvegye ezt a feladatkört.

⁶ 1974 decemberében, egy nemzetközi konferencia alkalmából, Kovács Lászlót nevezték ki az alosztály élére. Mint ismeretes, Kovács 1994–1998 között a Horn-kormány külügyminisztere, majd 2002–2004 között ismét külügyminiszteri posztot tölt be. Kovácsot 1975-ben véglegesítették funkciójában.

léről. Kádár úgymond, „német érzékenységű” volt. Nem nagyon hitt a német reváns fenyegetésében – szemben a szovjet blokk több más államának vezetőjével (főként az NDK-ra gondolok). Később kiváló kapcsolatot tartott fenn Willy Brandttal és Helmut Schmidttel, és ennél a két német politikusnál talált leginkább meghallgatásra. Kettőjük közül a jelen tanulmányban inkább Brandttal foglalkozom, bár Schmidt és Kádár kapcsolata is nagyon szorosnak és egy időben jelentősnek nevezhető.

Az NSZK-ban 1969-ben tartott parlamenti választások után az SPD és a liberális FDP (*Freie Demokratische Partei* – Német Szabaddemokrata Párt) szociálliberális koalícióra lépett, és az SPD elnöke, Willy Brandt lett a második világháború utáni Németország első szociáldemokrata kancellárja.⁷ Helyettese (alkancellárja) és egyben külügyminisztere az FDP-s Walter Scheel. Brandt 1970. március 19-én találkozott a kommunista Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsának elnökével, Willy Stophfal Erfurtban, majd május 21-én Kasselben, hogy megtárgyalják, miként normalizálhatnák a két részre szakadt Németország kapcsolatait. Brandt úgynevezett *Ostpolitik*ja, megbékélésre építő keleti politika mélyen megosztotta az SPD-t, s ugyanakkor a keleti blokk is gyanakvással figyelte. Többen is kiléptek az SPD parlamenti frakciójából, ami lehetőséget teremtett a CDU/CSU frakciónak (*Christlich-Soziale Union in Bayern* – Bajor Keresztényszociális Unió), hogy bizalmatlansági indítvány nyújtson be Brandt ellen (1972. április 24.). Meglepetésre azonban az indítvány nem ment át a Bundestagon. Mint utóbb kiderült, a keletnémet titkosrendőrség, „becenevén” a Stasi (*Ministerium für Staatssicherheit*) fizetett le néhány CDU-s politikust, hogy támogassa a kancellárt. Ennek ellenére Brandt elvesztette többségét a Bundestagban, így politikáját nem tudta tovább folytatni. Ugyanebben az évben robbant ki a Guillaume-affér: nyugatnémet szervezetek tudomására jutott, hogy Brandt egyik közvetlen munkatársa, Günter Guillaume a keletnémet Stasi javára kémkedett. Bár Brandtnak nem volt tudomása a dologról, 1974. május 7-én mégis lemondott kancellári tisztségéről. Lemondását követően, pár év kihagyás után, 1976 és 1992 között a Szocialista In-

⁷ Willy Brandt Herbert Ernst Karl Frahm néven született 1918. december 3-án Lübeckben. 1957 és 1966 között Nyugat-Berlin polgármestere volt, közben 1960-ban belépett az SPD-be, immár másodjában. 1964-ben a párt elnöke is lett, s az volt 1987-ig. 1961-ben szociáldemokrata jelöltként Konrad Adenauer kancellárral, a CDU (*Christlich Demokratische Union Deutschlands* – Német Kereszténydemokrata Unió) jelöltjével szemben alulmaradt a választási küzdelemben, 1965-ben pedig Ludwig Erhard, szintén CDU-s politikussal szemben bukta el a parlamenti választásokat. Ennek ellenére alkancellár lett az 1966-ban megalakult CDU–SPD nagykoalíciós kormányban. 1965-től 1992-ig a német parlament tagja.

ternacionálé (SI) elnöke, majd 1979-től 1983-ig az első közvetlenül választott Európai Parlament tagja volt. Fő érdeme, hogy kapcsolatokat épített ki az NSZK és a szocialista országok között, aminek során az NSZK sorra vette fel a diplomáciai kapcsolatot a kelet-európai országokkal – köztük Magyarországgal is.⁸

Az SPD a szociáldemokrácia és a kommunizmus viszonyáról szóló határozatában a hidegháború felszámolása, a szociálliberális kormány enyhülési politikája, a Kelet-Európa népeihez és az NDK-hoz fűződő kapcsolatok normalizálása mellett tette le voksát, és ezzel ismét mozgásba hozta a szociáldemokrácia és kommunizmus elveiről folytatott vitát. Az SPD szerint az államok békés egymás mellett élése és a szellemi-politikai konfrontáció egy érme két oldala. Ezért nincs hát ellentmondás a kommunista kelet-európai országokkal folytatott együttműködés, a lezserelési kérdések és a béke tartós biztosítása, valamint a Német Szövetségi Köztársaságban működő kommunista csoportoktól való elhatárolás között. A békepolitikát szükséges, de nehéz feladatnak tartották, mivel itt olyan államok és népek kapcsolatainak javításáról van szó, melyeknek különböző a politikai rendszere. Nyugaton demokrácia, Keleten kommunista diktatúra. Mindez szerves folytatása a godesbergi programnak, amelynek fontos pontja a népek békés együttműködése az önrendelkezés és az egyenjogúság alapján. A szociáldemokrata és a kommunista politika között nem a magántulajdon eltérő megítélése okozza a döntő különbséget, hanem az az ellentmondás, amely a jogállam és az önkény, a szabad demokrácia és a pártidiktatúra, illetve az önrendelkezés és az idegen parancsok között feszül. Az SPD 1959. évi Bad Godesberg-i rendkívüli kongresszusán elfogadott úgynevezett demokratikus szocializmus programban elvetették az osztályharcot, a forradalmat, a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok alapvető ellentétének tézisé, és élesen elhatárolták a pártot a marxizmustól. A Bad Godesberg-i program szerint a szocializmus valamennyi társadalmi osztály és réteg demokratikus együttműködése során reformokkal valósul meg. Ez a program az SPD-t a nagytőke számára is „kormányképesé” tette, s utóbb a Szocialista Internacionálé egyik legbefolyásosabb tagpártjának programjaként jelentős hatással volt a többiek programjára is. A kommunista pártok társadalmi politikájától és utópisztikus törekvéseitől elhatárolódva kimondta: „A valóságban egy emberi, szabad, jogállami, röviden, egy valódi demok-

ratikus kommunizmus, mely Rosa Luxemburg szavait tenné meg irányvonalának, mely szerint a szabadság mindig a másképpen gondolkodók szabadsága – fontosabb pontjaiban közelebb állna a szociáldemokrata elképzelésekhez, mint Lenin elképzeléseihez. A kommunisták minden reformját aszerint értékeljük, hogy azok elvezetnek-e az ember önmegvalósításának gyakorlatához, mely mint társadalmi lény a szabadságra és az önrendelkezésre törekszik. A szociáldemokrata politika nem tűzhet ki maga elé olyan célt, hogy felszabadítsa a kommunisták által kormányzott országokat. Ez összeegyeztethetetlen következetes békepolitikájával. Az államok közötti konfliktus elvetése feltételezi, hogy minden állam tiszteletben tartja a másik belső rendjét.” Willy Brandt ehhez még hozzáfűzte: az SPD együtt fog működni a liberálisokkal, kereszténydemokratákkal, más konzervatívokkal és kormányzati felelősséget vállaló kommunistákkal, hogy minden világnézeti különbség ellenére a béke elsőbbségét biztosítsa. Ehhez pedig szükség van a kommunista partnerre.⁹

A magyar rezsimnek is érdekében állt, hogy átjárhatóbbá tegye a hidegháborús vasfüggönyt. A Nyugattal folytatott kereskedelmi forgalom gyors ütemben növekedett, a versenyképesség érdekében nagy szükség volt a fejlett technika importjára, valamint arra, hogy fizetőképes keresletet, piacokat találjanak az exportnak. A második világháború előtti gazdasági kapcsolatok éledtek újjá, így lett Németország Magyarország legnagyobb külkereskedelmi partnere a tőkés világon belül, a teljes külkereskedelmet tekintve pedig a negyedik. 1963 novemberében a két ország kereskedelmi és képvisleti megállapodást írt alá, a formális diplomáciai kapcsolatok teljes helyreállítását azonban nehezítette Németország kettéosztottsága, valamint a háború utáni német–lengyel, német–csehszlovák nézeteltérések. Az 1966-ban megalakult új nyugatnémet kormány, amelyben Willy Brandt lett a külügyminiszter, titkos tárgyalásokat folytatott a diplomáciai viszony helyreállításáról Magyarországgal, Csehszlovákiával, Romániával és Bulgáriával. A partnerekkel való egyeztetés után az MSZMP Politikai Bizottsága 1967. január 10-én engedélyt adott a tárgyalások megkezdésére. Három héttel később azonban a románok saját szakállukra megegyeztek a németekkel. A sebtében összehívott varsói értekezleten a lengyelek és a keletnémetek szovjet támogatással kiharcolták, hogy a Varsói Szerződés egyetlen országa se kezdeményezhessen ezután tárgyalásokat a nyugatnémetekkel.¹⁰

⁸ Willy BRANDT: *My life in politics*. Penguin Books, London, 1993; Terence PRITTE: *Willy Brandt: Biographie*. Frankfurt/M.: Goverts im S. Fischer Verlag, 1973.

⁹ *Zwanzig Jahre Bundesrepublik. Zehn Jahre Godesberger Programm*. (Beitr. W. Brandt, C.-H. Evers, K. Gscheidle, G. Heinemann, B. Kreisky, H. Wehner u. G.-A. Zinn). Verlag Neue Gesellschaft, Bonn, 1969.

¹⁰ Roger GOUGH: *Kádár János, a jó elvtárs?* J LX Kiadó, Budapest, 2006. 305–306.

„Ez a szöveg nem egészséges, nem jó – mondta erre Kádár az 1967. február 13-i PB-ülésen. – Pusztán azt mondani, hogy [a tárgyalásra] a körmények nem állnak fenn, nos, ez legalábbis furcsa. Hat hónappal ezelőtt fennálltak, most meg már nem?”¹¹

Ez a tilalom egyben emlékeztette Magyarországot és Kádár Jánost politikai mozgásterének szűkösségére. A szeptemberben Budapestre látogató Brezsnyev Kádár eszébe idézte, hogy milyen veszélyekkel jár a nyugat-németekkel való tárgyalás: „Nem árusíthatjuk ki politikánkat holmi gyárak vagy eyebek kedvéért.”¹²

A brezsnyevi látogatásra 1967. szeptember 6. és 8. között került sor. Brezsnyev és Kádár négy szemközt tárgyalt. Ezen a találkozón írták alá az új magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Brezsnyev meglehetősen érdeesen fogalmazott az NSZK-val folytatott magyar külpolitika kapcsán. „Külpolitikánk egyik fontos eleme az amerikai imperializmus elleni harc. Mellette áll az NSZK. Ez a két kérdés szorosan egymással összefügg. Ha ütjük az NSZK-t, ugyanezzel csapást mérünk az USA-ra is. Ha ütjük az USA-t, az csapás az NSZK-ra is. Meg kell hogy értsék a népek, még ha ez bizonyos gazdasági dolgok rovására is megy, de nem szabad politikánkat eladni valamilyen gyárakért. Amerika nélkül vagy Nyugat-Németország nélkül ugyanezt a színvonalat tudjuk adni.”¹³

Bresznyev tehát biztonsági szempontból kockázatosnak ítélte meg a magyar–nyugatnémet közeledést, ami azt is jelentette, hogy Magyarország hosszú távú hitelfelvételéhez nem számíthatott az NSZK garanciaállalására.¹⁴

A külpolitikai helyzet azonban változott; erről árulkodik az 1970. január 7-én, a Varsói Szerződés tagországai részvételével lezajlott moszkvai csúcs, ahol az új nyugatnémet kormánnyal szemben követendő politikát határozták meg. Magának a tanácskozásnak a ténye is jelezte Moszkva megváltozott politikáját: ahelyett, hogy ő maga döntene a kérdésben, célszerűbbnek látja előbb meghallgatni a szövetségeseket. Bár a megbeszélés egésze roppant érdekes és tanulságos, ezúttal csak Kádár János álláspontjával foglalkozom. Élénk, sőt helyenként heves vita zajlott, de végül az a megállapodás született, hogy ekkor is mindent el kell követni a szocialista blokk gazdasági és kereskedelmi érdekeinek elő-

¹¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 288. f. 5/417. ó. e.

¹² Roger Gough: i. m. 306.

¹³ MOL M-KS 288. f. 32/1968/25. ó. e.

¹⁴ Huszár Tibor: *Kádár János*. I-II. k. Szabad-Tér–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2003. II. k. 208.

mozdítására, ha a Brandt-féle Ostpolitik csak taktikai lépés lenne. Leginkább a Német Demokratikus Köztársaság vezetője, Walter Ulbricht tartott ki amellett, hogy a nyugatnémetek „revansista” törekvései egy jotányit sem változtak; a másik pólust Lengyelország és Románia képviselte, míg a többiek a kettő között helyezkedtek el, nagyjából egyformán ítélve meg az új helyzetet. Kádár beszédében hangsúlyozta: időt kell adni a Brandt-kormánynak és türelmesnek kell lenni vele szemben – a szocialista blokk számára pozitív lépéseket elismeréssel, a negatívakat elítéléssel fogadva. A két Németország egyesítése elképzelhetetlen, és ezt, illetve a határok sérthetlenségét el kell fogadtatni az NSZK-val is. Nagyon fontosnak tartotta, hogy Nyugat-Németország semmiképpen se juthasson atomfegyverekhez. Igyekezett megbékíteni Ulbrichtot és kiállt a szocialista tábor általános külpolitikai vonala mellett; mindezen túl Magyarország külpolitikai céljait a következőképpen fogalmazta meg az NSZK-val kapcsolatban: hosszú távú, legalább ötéves kereskedelmi egyezmények kötése; gazdasági, ipari és technológiai együttműködésről szóló egyezmény; a legnagyobb kedvezmény elvére építő kereskedelmi és szállítási megállapodások. A kulturális kapcsolatokat szabályozását viszont nem tartotta időszerűnek. A külkereskedelem, a pénzügyek, a szállítás terén a miniszteriális szintű tanácskozásokat, továbbá a két állam vezető politikusainak eszmecserejét szorgalmazta. (Bár korábban – meglátásom szerint taktikai megfontolásból – időelőttinek nevezte a diplomáciai kapcsolatok felvételét, szorosabbra fűzését.) Ebben a beszédében Kádár még arról is beszélt, hogy javítani kellene a nyugatnémet baloldali pártokkal, a *Deutsche Kommunistische Partei*jal, a *Kommunistische Partei Deutschland*sszal, valamint a szakszervezetekkel és a baloldali ifjúsági szervezetekkel a kapcsolattartást.¹⁵

A kelet–nyugati közeledés fontos mérföldköve az európai kommunista és munkáspártok konferenciája, amelynek előkészítése 1974. október 16–17-én zajlott Varsóban, 28 párt részvételével. Az előkészítő egy másik előkészítő tanácskozás követte Budapesten, 1975. december 18. és 21. között. Ezen a megnyitóbeszédet Kádár János mondta. Az európai kommunista és munkáspártok tanácskozására 1976. június 28-án került sor Berlinben.¹⁶

Berecz János 1976-ban a *Társadalmi Szemlé*ben megjelentett egy írást a szociáldemokráciáról. Bár hangsúlyozza benne, hogy a szociáldemokrata pártok nem a szocialista országok közössége mellett foglalnak állást

¹⁵ MOL M-KS 288. f. 5/509. ó. e.

¹⁶ BEREZ János: i. m. 219–221.

a két vilárendszer harcában, mégis békés egymás mellett élésre és az enyhülésre törekcszenek. A békés nemzetközi viszonyok kialakításához szükségesnek tartják az ellentétes társadalmi rendszerű országokkal való együttműködést, szerződések, megállapodások kötését, kereskedelmi kapcsolatok kialakítását.¹⁷ Ez az írás is egyfajta jele volt az MSZMP által felügyelt Külügyi Osztályon belüli nyitásnak, azoknak az óvatosan újító elgondolásoknak, amelyek bizonyos fokig áthatották magának a pártnak a Központi Bizottságát is.

Európában nem sokkal később megjelent az „eurokommunizmus” fogalma, vagyis a szovjet szocializmustól eltérő tételek megfogalmazása az európai kommunista pártokban. Az eurokommunizmus alapjait Santiago Carillo *Eurocommunismo y Estado* (Eurokommunizmus és állam) című művében fekteti le. Hogy ki használta legelőször az „eurokommunizmus” szót, azt a mai napig nem lehet megmondani biztosan; a *Deutschland-Archiv* (1977) szerint 1975 nyarán Frane Barbieri jugoszláv újságíró, a NIN (*Nedeljne Informativne Novine*) volt szerkesztője írta le legelőször. A nyugat-európai kommunista pártok létrejöttüktől fogva ideológiailag (és pénzügyileg is) erősen függtek a Szovjetunió Kommunista Pártjától. Az 1960-as évek végétől a Prágai Tavasz erőszakos leverése, Alekszandr Szolzsenyicin *A Gulág szigetcsoport* című regényének nyugati megjelenése erősen megtépázta e pártok támogatottságát, népszerűségét a baloldali értelmiség körében. Egyes pártok emiatt megpróbáltak eltávolodni az SZKP-tól, programjaikba beemelni a demokrácia, a többpártrendszer, az emberi jogok európai értékeit, ugyanakkor megőrizve marxista, antikapitalista identitásukat. Az eurokommunizmus újításai közé tartozott a forradalom- és erőszakmentes váltás gondolata a kommunista társadalomban, a hatalom többpártrendszerű gyakorlása – egészen addig, amíg az emberek készen nem állnak a kommunista társadalomra –, a feminizmus felkarolása, a szabad szexuális orientáció, a homoszexuálisok, leszbikusok, biszexuálisok és egyéb szexuális kisebbségek jogainak a védelme, továbbá a szabad sajtó védelme, a szólás- és véleménynyilvánítási szabadság védelme és minden, nem gazdaságra vonatkozó individuális szabadság. Ugyanakkor az eurokommunizmust számos kritika és bírálat is érte – jobbról és balról egyaránt. A jobboldaliak azt állították, hogy az eurokommunizmus igazából csak a szerintük borzalmas kommunista ideológia enyhén megpuhított változata, és a sztálinista politikát akarja véghezvinni a választópolgárok félrevezeté-

¹⁷ Uo. 249.

sével, pacifista szlogenekkel. Szintén jobboldali – bár erősen szélsőséges – kritika volt az is, hogy a kommunizmusnak nem létezhet emberséges változata, mert önmagában gyilkos ideológia. A trockista felfogást követő Ernest Mandel szerint az eurokommunizmus a Szovjetunió 1924-es irányvonalának a folytatása, azaz a szovjetek akkor lemondtak a viláforradalomról a Szovjetunió fejlesztése érdekében – ez volt a „szocializmus egy országban”. Ezenkívül Mandel a francia és az olasz eurokommunistákat anti-internacionalista nacionalistáknak tekintette, bár az olasz eurokommunisták trockistákat is befogadtak. A forradalmi baloldal az eurokommunizmus rovására írta azt, hogy nem kíván se forradalmat, se proletárdiktatúrát, márpedig leninista szempontból megbocsáthatatlan a forradalmi munkás-paraszt párt egyeduralmának az elvetése és a demokratikus centralizmus elvének a félredobása. A sztálinista elveket és nézeteket követő szélsőbaloldali vélemény szerint az eurokommunizmus antikommunizmus. Ugyancsak szélsőbaloldali nézet az is, hogy az eurokommunizmus a burzsoák taktikája a kommunizmus ellen, és hogy az eurokommunisták a kapitalisták megbízására jelentek meg. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ezek a vélemények sok esetben a legszélsőségesebb meglátások, melyek a véleménypólus két végén helyezkednek el.¹⁸

1977 májusában François Mitterand (a Francia Szocialista Párt első titkára), Bettino Craxi (az Olasz Szocialista Párt vezetője), Felipe Gonzáles (Spanyol Szocialista Munkáspárt [PSOE] főtitkára) és Mario Soares (a portugál Szocialista Párt főtitkára és az ország miniszterelnöke) a dél-európai pártok csúcstalálkozóján úgy döntött, hogy támogatja az eurokommunizmust. Itthon az MSZMP-t természetesen támadások érték szovjet oldalról, hogy túlságosan megértő a nyugat-európai kommunista pártok reformista programjával, különösen az Olasz Kommunista Párt „történelmi kompromisszum” koncepciójával kapcsolatban – ez utóbbit az olasz politika elmúlt évtizedeit döntően befolyásoló két nagy tömegpárt vezetője, a kommunista Enrico Berlinguer és a kereszténydemokrata Aldo Moro szorgalmazta.

1977. október elején találkozott Kádár János és Enrico Berlinguer, az Olasz Kommunista Párt (*Partito Comunista Italiano* – PCI) főtitkára. Kádár a beszélgetés során kiemelte, hogy a nemzeti össtermelés 44–45%-a kötődik a nemzeti árucere-forgalomhoz, ebből 42% a Nyugathoz. Ez a kijelentés annál is lényegesebb, mert rávilágít a Nyugat felé

¹⁸ Santiago CARILLO: *Eurocommunism and the State*. Lawrence and Wishart, London, 1977. (Magyarul: *Az eurokommunizmus és az állam*. [Kossuth Könyvkiadó], é. n.)

nyitás egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – mozgató rugójára: a gazdasági helyzetből fakadó, kényszerpályán mozgó külkereskedelmi tér tágítására, aminek során Magyarország visszatalált a háború előtti egyik legnagyobb gazdasági partneréhez: Németországhoz, annak is a nyugati feléhez.¹⁹

Ennek a gazdasági lépéssorozatnak – amely már az 1960-as évek elején megfigyelhető – „kibővített”, politikai, gazdasági, kereskedelmi és kulturális változata a nyitás a szociáldemokrácia felé. 1973 őszén az MSZMP Külügyi Osztálya előterjesztést nyújtott be a szocialista, szociáldemokrata pártokkal építendő kapcsolatokról, és Jánosi György, az osztály referense tanulmányban értekezett a szociáldemokráciáról. Az MSZMP ekkor már kialakított bizonyos kapcsolatokat az európai szociáldemokrata pártokkal – a finn és a dán szociáldemokratákkal, a Holland Munkáspárttal, a Belga Szocialista Párttal, az Olasz Szocialista Párttal. A nagy európai szociáldemokrata pártoknál azonban még nem sikerült áttörést elérni. A Külügyi Osztály előterjesztését a KB Titkársága napirendre tűzte, és október 15-én megvitatta. A kapcsolatfelvételt a legélesebben Nemes Dezső, a PB tagja ellenezte,²⁰ Kádár János viszont támogatta a javaslatot.²¹

1973 októberében Budapestre látogatott a Jos Van Eynde főtitkár vezette Belga Szocialista Párt küldöttsége. A szociáldemokráciához való további közeledést szorgalmazta a Központi Bizottság 1974. június 20-i ülésén tartott beszámolójában Pullai Árpád is, hangsúlyozva, hogy mindez az államközi kapcsolatok, külpolitikai és gazdasági célok elérését szolgálja.²² Eynde 1976 júniusában mint államminiszter és a párt elnökségének tagja, majd 1978 márciusában mint a párt tiszteletbeli elnöke látogatott Budapestre. 1974 júniusában a Dán Szociáldemokrata Párt elnöke, Anker Jørgensen járt Magyarországon, októberben pedig Gyenes András KB-titkár tárgyalt Rómában az olasz szocialistákkal. 1979. július 16–20. között az angol Munkáspárt küldöttsége tartózkodott Magyarországon. Tagjai: Joan Lestor, a Végrehajtó Bizottság tagja, Alec Kiston VB-tag és Jenny Little, a Nemzetközi Bizottság titkára. Kapcsolatok alakultak ki az Osztrák Szociáldemokrata Párt (*Sozialdemokratische Partei Österreichs* – SPÖ) elnöke, Bruno Kreisky és az MSZMP között is, bár ezek egyelőre nem voltak éppen felhőtlenek. A Francia Szocialista Párt

¹⁹ BEREZ János: i. m. 228.

²⁰ Nemes Dezső 1966–1977 között a Politikai Főiskola rektora, az MSZMP Párttörténeti Intézetének igazgatója, 1957. június 29. és 1985 között az MSZMP KB, 1959–1980 között a PB tagja.

²¹ MOL M-KS 288. f. 7/438. ó. e. (1973. 10. 15.) 4R/36

²² MOL M-KS 288. f. 4/127. ó. e. (1974. 06. 20.) 26R/142

első titkára, François Mitterand 1976. május 24–29-én látogatott Magyarországra. Mitterand állítólag azt nyilatkozta, hogy olyan szocialista országban járt, ahol megoldották az élelemtermelés kérdését, és találkozott a szabadság elemeivel is. A francia vezető legközelebb 1982. július 7–9-én járt Magyarországon, már mint a Francia Köztársaság elnöke. Mitterand ekkor már kevésbé kedvező képet adott Kádárról: megfáradt, szürke öregembernek aposztrofálja őt.²³

Kádár mély benyomást tett a Willy Brandt örökébe lépő szociáldemokrata Helmut Schmidtre, Nyugat-Németország kancellárjára is, mikor Helsinkiben találkoztak. 1977 júliusában Kádár Bonnba látogatott, ahol a két vezető közös sajtóértekezleten ki is mutatta elégedettségét. „Kádár nem volt indiszkrét, de egyértelművé tette a szovjet nézeteket, és elmondta személyes következtetéseit.” Brandt és Kádár arra az elvi alapvetésre helyezkedett, hogy a másik továbbadhatja szövetségesének azt, ami érdekelheti a másikat, és mindketten biztosak lehettek abban, hogy a másik fél nem nevezi meg a forrást.²⁴

A nyugatnémetekkel való kapcsolatok fejlesztését nehezítette, hogy a szocialista országok, ahogy már említettem, revizionista törekvésekkel gyanúsították a Német Szövetségi Köztársaságot, míg a német szociáldemokraták 1956 miatt tekintettek gyanakvással az MSZMP-re. Hans-Jürgen Wischnewski, az SPD elnökségének tagja hatszor is járt Magyarországon, és tárgyalt többek között Komócsin Zoltán PB-taggal a kapcsolatok felvételéről az 1960-as évek második felében, az 1970-es évek elején. Wischnewski Komócsin halála után is tovább dolgozott a magyar–német kapcsolatok javításán. Az előkészítő tárgyalások eredményeként érkezett 1978. március 21-én Magyarországra Willy Brandt, az SPD elnöke, aki egyben a Szocialista Internacionálé elnöke is volt. Március 30-ig időzött hazánkban. (Már 1974-ben is megkísérelték Magyarországra hívni Brandtot, de akkor a kancellári pozícióról való kényszerű lemondása miatt ez a terv meghiúsult.) Kíséretében kapott helyet Horst Ehmke, az elnökség tagja, a parlamenti frakció helyettes elnöke; Wolfgang Roth, az elnökség és a frakció gazdasági kérdésekért felelős vezetője; Hans-Eberhard Dingels, a külügyi osztály vezetője; Klaus von Dohnányi külügyi államminiszter és Michael Bertram, az elnöki iroda vezetője. Velük tartott Brandt, Ehmke és Roth felesége is. Brandt-ék a repülőtéren március 21-én Berecz János fogadta. Érkezésük kisebb politikai vihart kavart a felső vezetés köreiből, mivel a látogatás híre

²³ BEREZ János: i. m. 249–257.; ROGER GOUGH: i. m. 306.

²⁴ Uo. 384.

csak a harmadik oldalon kapott helyet a *Népszabadság*ban. Kádár ezért másnap alaposan lefordta Bereczet, és azt mondta neki: „Mit gondolsz maga, ki ez a Willy Brandt, látom az újságok harmadik oldalát, és hallok, hogy a TV egy tévesről szóló tudósítás után, képek közlése nélkül mondta be, hogy Budapestre érkezett!”²⁵

Kádár és Brandt kétszer tárgyalt négy szemközt, és kétoldali plenáris tárgyalásra is sor került. Brandt előadást tartott a Külügyi Intézetben és nemzetközi sajtókonferencián vett részt. Horst Ehmke a Külügyi Intézetben a nyugat-európai munkásmozgalomról szóló megbeszélésen volt jelen, Wolfgang Roth pedig a KB Gazdaságpolitikai Osztályán tárgyalt a két ország gazdasági kapcsolatairól. Brandt ellátogatott a Parlamentbe, az Egyesült Izzóba, Zircra egy termelőszövetkezetbe, járt Budapesten, Esztergomban, Szentendrén, Veszprém megyében, Tihanyban.

Kádár és Brandt megbeszélése saját országuk helyzetértékelésével kezdődött. Kádár ismertette a belső stabilitás tényezőit, illetve a nemzetközi árobbanás keltette gazdasági nehézségeket. Brandt kiemelte az NSZK nagyarányú gazdasági fejlődését, de az ország kettéosztottságát is, amely változatlanul nagy terhet jelent. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az SPD-nél a nemzeti téma másodlagos a béke kérdéséhez viszonyítva. Mint mondta, az NSZK külpolitikai függetlenségre törekszik, de ennek lehetősége korlátozott – a két nagyhatalom viszonya közvetlen hatást gyakorol az országra (ami Magyarország esetében még hangsúlyosabban érvényesült). Brandt kiemelte, hogy az ország belső biztonsága roppant fontos, és az akkoriban szinte állandósuló terroristaakciók éppen ezt fenyegetik. Ugyanakkor a terrorizmus elleni harcot a demokratikus alapjogok sérelme nélkül kell folytatni. Az SPD figyelmeztetett a szélsőjobb oldali veszélyre, de a náciizmust nem tartotta komoly fenyegetésnek. Kádár egyetértett azzal, hogy az NSZK-ban a jobboldal előtörése nem azonosítható az újfasizmussal. Brandt elmondta még, hogy az SPD megújult az elmúlt években, gyors generációváltás ment végbe, a nők súlya és szerepe is megnőtt. A Magyarország és az NSZK közti kapcsolatokról szólva a két ország viszonyát jónak értékelte. A megbeszélésen elhangzott, hogy Nyugat-Berlin kapcsán van viszonylag a legtöbb súrlódás a két ország (és tábor) között. Kádár nyomatékosan kifejtette, hogy Magyarországnak nincs nagy befolyása a Nyugat-Berlinnel kapcsolatos szövetségi politikára.²⁶ (Ehhez hozzátehetjük, hogy hatalmi súlya is csekélynek volt mondható a keleti blokkon belül, legalábbis

ami a fajsúlyos szövetségi kérdéseket illette. Ezt Kádár természetesen nem sietett kiemelni.)

A legfontosabb témában, a gazdasági együttműködés kérdésében azon folyt a vita, hogy milyen nehézségeket okoz a Közös Piac protekcionizmusa, és hogy Magyarország kapjon-e hosszú lejáratú, kedvezményes kamatú hitelt. A németek ez utóbbit nem támogatták, és ezt világosan a magyarok tudomására hozták. Inkább olyan nagyszabású beruházási hitelt javasoltak, ahol kimutatható a nyugatnémet érdekeltség (mint például az autópálya-építésnél). Ugyanakkor felvetették a kereskedelmi liberalizáció szükségességét és azt, hogy ezt nagyobb hangsúllyal képviseljék a két tábor magas szintű pénzügyi megbeszélésein. Mindkét fél szorgalmazta a nemzetközi enyhülést, de Brandt aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a szovjet vezetés e kérdésben tartózkodó – Brezsnyev egészségi állapotának rosszabbodása miatt. Kádár óvatosan reagált erre, visszafogottan osztotta Brandt aggodalmát, tudván, hogy a szovjet legfőbb vezető esetleges vezetői képességeinek megkérdőjelezése rossz vért szülne, ha eljutna az érintettek fülébe Moszkvában. A fegyverkereskedelem csökkentésében egységes volt a két fél álláspontja. Kölcsönösen méltatták az 1975-ös helsinki európai biztonsági és együttműködési konferencia eredményeit. Brandt ennek kapcsán pozitív változásokat vélt felfedezni: több tízezer német tért vissza Lengyelországból az NSZK-ba, németek települtek vissza a Szovjetunióból, a két német állam kölcsönös utasforgalma nőtt, rendeződött a feszült olasz–jugoszláv viszony.²⁷

Kádár és Brandt egyetértett abban, hogy a szocialista országokban a kollektív emberi jogok biztosítása a fő feladat, míg a tőkés országokban az egyéni jogok az uralkodók – a liberális jogfejlődés és hagyományok okán. Brandt szerint ez a két fejlődési irányzat a jövőben összetart majd. Kádár úgy vélte, a további enyhülés lehetővé teszi a kapcsolatok fejlődését, az emberi jogok körének nagyobb mértékű bővülését, az intenzívebb információcserét. Ugyanakkor szemrehányóan megjegyezte, hogy a tőkés országok folyamatos nyomás alatt tartják a szocialista országokat. Kádár nehezményezte, hogy az Egyesült Államok frissen hivatalba lépett elnöke, Jimmy Carter személyes levelet küldött a korábban disszidált Andrej Szaharov szovjet atomtudósnak, támogatásáról biztosította őt, és ez nagy felháborodást váltott ki Moszkvában. Brandt válaszul elmondta: ő maga is bírálta Cartert, amiért lépéseivel lerombolja az eddig elért eredményeket, és jobban

²⁵ MOL M-KS 288. f. 5/741. ó. e. (1978. március 21.); BERECS János: i. m. 260–261.

²⁶ MOL M-KS 288. f. 5/742. ó. e. (1978. március 29.)

²⁷ Uo.

tenné, ha az emberi jogokat célzó kampányában foglalkozna az Egyesült Államokat érintő kérdésekkel is, például az afro-amerikaiak és a mexikói bevándorlók jogainak rendezésével. Brandt előjött kedvenc Észak–Dél koncepciójával, kiemelve, milyen fontos a fejlődő országok támogatása. Kádár ezzel egyetértett ugyan, viszont elutasította, hogy a szocialista országok a tőkéssekkel egyenlő arányban vállaljanak részt ennek a kérdésnek megoldásában – ezzel utalt azoknak a gyarmatosításban vállalt szerepére. Brandt érdeklődött Kádár kubai tapasztalatai felől, Kádár pedig természetesen dicsérte a kubai vezetést és Castro döntéseit. A kubaiak angolai beavatkozását azzal indokolta, hogy az intervenció a kubaiak bevándorló őseinek védelmére irányul, ami meglehetősen suta érv, de Brandt nem forszírozta a kérdést.²⁸

Kádár és Brandt sokat beszélt a kommunisták és a szociáldemokraták párbeszédének szükségességéről. Brandt a problémák gyökerét abban látta, hogy az első világháborúban szakadás történt a munkásmozgalmokban, s a kommunisták „leszociálfasisztázták” a szociáldemokratákat. Optimistán nyilatkozott a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködéséről, bár a kommunisták váltig hangoztatják, hogy ideológiai téren lehetetlen az együttműködés. Brandt szerint fontos lenne nem ellenségként, hanem ellenfélként tekinteni egymásra. Kádár ezzel egyetértett, bár felrótta a szocdemeknek, hogy sokáig Moszkva ügynökeinek bélyegezték a kommunistákat.

Brandt hangsúlyozta: a külügyminiszeri találkozók túlmenően fontosak a pártközi megbeszélések is. (Az MSZMP állampárti szerepe ezt a két fogalmat Magyarország esetében természetesen erősen összemosta, ugyanakkor meglátásom szerint valahová a hivatalos államközi tárgyalások és a félhivatalos, nem hivatalos megbeszélések zónájába helyezte a pártközi megbeszéléseket, ezzel csökkentve az esetleges szovjet rosszalás erejét.) Megegyeztek, hogy folytatják a kapcsolattartást, és elhangzottak a szokásos frázisok: egyetértés az együttműködés folytatásában és a konstruktív vita szükségességében.

Konkrétabb kérdések felé kanyarodva Brandt részletesen kifejtette véleményét a latinajkú európai országok kommunista és szocialista pártjainak viszonyáról. Dicsérte a Spanyol Szocialista Munkáspárt vezetőjét, Felipe Gonzálezt, míg a Spanyol Kommunista Párt vezetőjét, Santiago Carillót tapasztalt vezetőnek és nagy taktikusnak nevezte. Brandt sze-

²⁸ MOL KÜM TÜK Iratok. Német Szövetségi Köztársaság. 102. d. 109-2. Willy Brandt magyarországi látogatása.

rint az „eurokommunizmus” kifejezés pontatlan, helyesebb lenne inkább italokommunizmusról, hispanokommunizmusról stb. beszélni.²⁹

Kádár a beszélgetés végén hangsúlyozta, hogy a Brandttal folytatott tárgyalás fontos, hasznos, őszinte és eredményes volt. Brandt megítélése szerint a titkolózás ideje lejárt, így az SPD nyíltan tárgyalhat az MSZMP-vel. Kérte Kádártól, segítse elő, hogy a két párt parlamenti képviselői kapcsolatba léphessenek egymással, és hangsúlyozta, hogy a pártközi kapcsolatok a Német Szövetségi Köztársaságban csak úgy elfogadhatók, ha a két nép és kormány érdekeit és így az államközi kapcsolatokat is szolgálják. Megerősítette, hogy szívesen látják az MSZMP vezetőit az NSZK-ban; a pártok szakértői kölcsönösen előadásokat tarthatnának a partnerországokban, s konzultálhatnak egymással. Megegyeztek abban, hogy a vezetők szóbeli üzenetek vagy levelek formájában is tartják a kapcsolatot, ami megvetette a későbbi érintkezési formák alapjait.³⁰ A tárgyalásokról az MSZMP természetesen tájékoztatót küldött az összes szocialista testvérpártnak, míg a Külügyi Osztály külön részletes beszámolót juttatott el a Német Kommunista Pártnak.³¹

Brandt látogatása a visszaemlékező Berecz szerint őszinte, kötetlen, oldott hangulatban zajlott, és nemzetközileg jelentős eseménynek volt mondható. A két politikus közti szimpátia és nagybecsülés sokat segített ebben. (Való igaz, hogy mind Kádár, mind Brandt nagyra tartotta a másikat, politikusként és emberként egyaránt.) Az új kapcsolattartási mód, a levelezés első dokumentuma az az 1978. április 3-án íródott Brandt-levél, amelyben a nyugatnémet politikus köszönetet mondott Kádárnak a fogadtatásért, és megerősítette, hogy a tárgyalások értékesek voltak számukra. Írt a két állam közti kapcsolatok megerősítéséről, amivel Helmut Schmidt, a német szövetségi kancellár is egyetértett. Brandt szerint az SPD-ben nagy érdeklődés övezte az európai együttműködés kérdéseiről és a nemzetközi biztonságról folytatott véleménycserét.³²

Horst Ehmke 1978. április 7-én írt levelében szintén köszönetet mondott a fogadtatásért. Június elsején érkezett Brandt következő levele, melyben beszámolt Brezsnjev nem sokkal korábbi, Nyugat-Németországban tett látogatásáról. Az enyhülési folyamat szempontjából a látoga-

²⁹ MOL M-KS 288. f. 5/742. ó. e. (1978. március 29.); BEREZ János: i. m. 266–267.

³⁰ MOL KÜM TÜK Iratok. Német Szövetségi Köztársaság. 102. d. 109-2. 00627/2-ig: Willy Brandt magyarországi látogatása.

³¹ MOL M-KS 288. f. 5/743. ó. e. (1978. április 11.)

³² MOL KÜM TÜK Iratok, Német Szövetségi Köztársaság, 102. d. 109-2.0627/4 SDP vezető körök véleménye a Willy Brandt által vezetett SDP delegáció magyarországi látogatásáról 00627/4.; BEREZ János: i. m. 269.

tást Brandt visszafogottan „kielégítőnek” nevezte. Brezsnyevnek azt az ötletét, hogy a fegyverzetcsökkentés és a leszerelés témáját szociáldemokraták és kommunisták közös konferenciáján kellene megvitatni, Brandt ellenezte, a két párt hagyományosan konfliktusokkal terhelt viszonyára hivatkozva. Majd ismét az Észak–Dél probléma fejtégetésébe fogott – ezt Brandt mindig is az egyik leglényegesebb pontnak tekintette –, és kifejtette, hogy reményei szerint a KGST-országokkal is megindulhat hamarosan egy nem hivatalos véleménycsere ennek kapcsán. Kádár július 31-én válaszolt neki. A kontinens stabilitásában igen fontosnak ítélte a Szovjetunió és Németország viszonyának javulását, fejlődését. Kiemelte: a két ország 1970-es megállapodása tette lehetővé, hogy megtegyék az első lépést a helsinki záróokmány aláírása felé.³³

Kádár fiatalabb tanácsadói, mint Horn Gyula és Berecz János, akik amellet szálltak síkra, hogy fűzzék szorosabbra a kapcsolatokat a szociáldemokratákkal, Brandtban támogatóra lettek. Kádár így írt később Brandtnak: „Az emberiség legalapvetőbb problémái, melyek az akarattal kerülnek szembe, nem oldhatók meg a munkásmozgalom két nagy irányzatának együttműködése nélkül.” Ez a közös akció „közelebb vihet azon gyújtópontok eloltásához, amelyek az emberi civilizáció létét fenyegetik”.³⁴ Kádár ennek ellenére sem lett szociáldemokrata, de még kripto-szociáldemokrata sem, ahogy Brezsnyev vélelmezte róla. Az eurokommunizmusról viszont egészen más volt a véleménye, mint a szovjet vezetőknek. Kádár sokkal megértőbben szemlélte a nyugat-európai kommunista pártokat és a helyi sajátosságokhoz való igazodásukat, Moszkvától való eltávolodásukat, valamint bizonyos dogmák mellőzését. Kádár remélte, sikerül normalizálni kapcsolatait a nyugati szociáldemokráciával, így van esély a piaci szocializmus felvirágoztatására.

1978. december 11-én ismét Kádár János írt Brandtnak. Levelében tájékoztatta a szociáldemokrata politikust a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1978. november 22–23-i moszkvai üléséről. A résztvevők kiemelten kezelték az enyhülési folyamat kérdését, és nagy hangsúlyt helyeztek az enyhülést célzó és szolgáló közös fellépésre.³⁵ Erre a levélre 1979. február 2-án jött válasz Egon Bahrtól, az SPD szö-

vetségi ügyvivőjétől, aki a betegeskedő Brandt nevében írt köszönőlevelet. Bahr mellékelten elküldte annak a beszédnek a teljes szövegét, amelyet Brandt a Szocialista Internacionálé 1977. novemberi vancouveri kongresszusán tartott. Ezután Herbert Wehner, a Német Szövetségi Gyűlés szociáldemokrata frakciójának elnöke látogatott Magyarországra 1979. február 27. és március 2. között, ami jelzi a kapcsolatok felélénkülését és intenzitásuk erősödését.³⁶ Szeptemberben Budapestre érkezett Hans-Eberhard Dingels, az SPD Külügyi Osztályának vezetője. Politikai véleménycsere folytattak, és egyeztettek a két párt kapcsolatainak további javítását célzó elgondolásaikat.

1979 szeptemberében pedig maga Helmut Schmidt szövetségi kancellár tárgyalt Kádár Jánossal. Erről Brandt november 29-én írt levelet, amelyben örömet fejezte ki a tárgyalások sikeressége és eredményessége miatt. Brandt tájékoztatta Kádárt: Schmidt kezdeményezte, hogy a nyugati oldal taktikai atomfegyvereit ezer darabbal csökkentsék. 1980. február 6-án Kádár újabb levelet írt Brandtnak, főként amiatt, mert a NATO korábban elfogadta a közép-hatótávolságú rakéták gyártásának tervét és európai telepítését. (Ugyanakkor a Nyugat az SS–20 rakéták telepítését rőtta fel a szovjeteknek.) A levél megírására a PB január 29-én kérte fel a főtítkárt. Kádár kifejezésre juttatta, hogy az Egyesült Államok olyan gazdasági, katonai és politikai lépések sorát indította el, amely veszélyezteti a politikai eredményeket, és kiemelte, hogy csökkent az enyhüléshez elengedhetetlenül fontos bizalom mértéke. Kádár feszült nemzetközi légkörről írt, amelyet az USA gerjeszt Irán, Kuba és az afganisztáni szovjet beavatkozás kapcsán. Kádár szerint az amerikai reakció csak ürügy a fegyverkezés folytatására, főként Afganisztán szovjet megszállása kapcsán. Kádár ugyanakkor elítélte Carter felhívását a moszkvai olimpia bojkottjára, amivel megfosztott több ezer sportolót attól, hogy élvezhesse felkészülésének gyümölcsét. Brandt a levélre rövidebb megjegyzéseket tett, kijelentve, hogy az USA is érdekelt az enyhülési folyamat fenntartásában, ugyanakkor a Szovjetunió is hibázott, mivel nem tárta az ENSZ elé az Afganisztánban történeteket, nem kérte a Biztonsági Tanács összehívását sem. A szociáldemokrata politikus szerint továbbra is fontos a szocdemek és kommunisták közti kapcsolattartás, és megerősítette azt, amiről a Szocialista Internacionálé bécsi ülésén is szó esett.³⁷

³³ MOL KÜM TÜK Iratok. Német Szövetségi Köztársaság, 102. d. 109-1. 003661/1-ig. Brezsnyev elvtárs NSZK-ban tett látogatásának parlamenti vitája; Berecz János: i. m. 270.

³⁴ Roger Gough: i. m. 385.

³⁵ Bundesarchiv. Abteilung Militärarchiv, Freiburg i. Br. AZN 32854: Beschluss der Teilnehmerstaaten des Warschauer Vertrages, angenommen auf der Beratung des Politischen Beratenden Ausschusses zum Bericht des Oberkommandieren der Vereinten Streitkräfte.

³⁶ MOL KÜM TÜK Iratok. Német Szövetségi Köztársaság, 99. d. 109-1. 001317/3-ig: Herbert Wehner, az SDP parlamenti frakciójának vezetője magyarországi látogatása.

³⁷ Uo. 105. d. 109-14: 001758: Kővári nagykövet elvtárs megbeszélése W. Brandttal. (Kádár elvtárs levelének átadása.)

Berez János, mint frissen kinevezett KB-tag, április 17-én folytatott megbeszélést Brandttal Kölnben. Szó esett az 1979. december 11–13-ra összehívott tihanyi találkozóról, ahová kommunista és szocialista pártokat hívtak meg, huszonkilenc európaít és a kubait. Brandt részletes tájékoztatót kapott az ott történetekről. A megbeszéléseken szóba került a nemzetközi helyzet, az Egyesült Államok politikája, az NSZK és az Egyesült Államok, az NSZK és a Szovjetunió, az NSZK és Kína közti viszony, a közel-keleti helyzet, a fejlődő világ problémái, a Szocialista Internacionálé tevékenysége és az MSZP–SPD-viszony alakulása. Brandt aggodalmát fejezte ki az enyhüléssel ellentétes folyamatok és a feszült nemzetközi helyzet miatt, és elmondta, hogy az SPD-t és a német kormányt aggasztja a kialakult helyzet, tartanak a háborúba sodródástól. A legnagyobb veszély Brandt szerint a fegyverkezési verseny, ezért a nyugatnémetek úgy határoztak, nem növelik a szövetségi hadsereg, a Bundeswehr fegyverezését.³⁸ Brandt beszélt az éleződő NSZK–amerikai viszonyról és arról, hogy nem bojkottálják gazdaságilag a szocialista blokkot, legalábbis a szovjeteket biztosan nem. Ugyanakkor a moszkvai olimpia bojkottja ügyében az amerikaiak mellé állnak.³⁹

Brandt 1980. november 20–21-én ismét Budapesten tárgyalta Kádárral, majd december 19-én levelet írt, amelyben továbbra is az enyhülési politika mellett foglalt állást, de hangsúlyozta, mindez nem kérdőjelezi meg a németek lojalitását saját hatalmi blokkjukhoz. Berez 1981 márciusában Kovács László alosztályvezetővel és Hargitai Árpáddal MSZMP-küldöttséget vezetett Bonnba. Egyes megbeszéléseken jelen volt Kővári Árpád bonni magyar nagykövet is. Tárgyaltak Ehmkevel, Wolfgang Rothtal és Hans-Jürgen Wischnewskivel, de leginkább Egon Bahrral, az SPD szövetségi ügyvezetőjével. A lengyelországi helyzet – a gazdasági és politikai válság – különösen izgatta és aggasztotta a németeket, mivel egy szovjet katonai intervenció esetén az NSZK sem maradhatott volna tétlen. A magyar fél megítélése szerint a megbeszélések során a németek megnyugtató új információkra tettek szert, ugyanakkor ennek ellenére az MSZMP vezetése nem tartotta kizártnak, sőt valószínűsítette a lengyelországi szovjet katonai beavatkozást, amire azonban végül nem került sor.⁴⁰

³⁸ A szovjet vezetők főként az NSZK-t hibáztatták a közép-hatótávolságú rakéták telepítéséért, pedig éppen Schmidt kancellár volt az, aki felszólalt a rakéták telepítése ellen és igyekezett késleltetni a folyamatot. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter élesen támatta a nyugatiakat a telepítés elfogadása miatt, azt állítva, hogy ezzel „lerombolódtak a tárgyalások alapjai”. Az SPD-frakció – az „oroszok frakciója”, ahogy a német ellenzék nevezte – támogatta Schmidtet, aki a közép-hatótávolságú rakéták telepítésének ideiglenes felfüggesztését javasolta. A kancellárt ezért az Egyesült Államok és a NATO is támatta.

³⁹ BEREZ János: i. m. 280–282.

nősítette a lengyelországi szovjet katonai beavatkozást, amire azonban végül nem került sor.⁴⁰

1982-ben ismét előtérbe került a gazdasági kapcsolatok megerősítése a Nyugattal. Áprilisban Kádár harminc főből álló nyugat-európai pénzügyi delegációt fogadott. Két héttel később Bonnba utazott, ahol a Magyarországnak nyújtandó pénzügyi támogatásról tárgyalt a Bundesbank elnökével, Karl-Otto Pöhllel, és találkozott az üzleti élet vezetőivel is. Itt azonban figyelmeztették, hogy a gyűrűző lengyel gazdasági válság kihatással lehet az amúgy is adósságsapdába került Magyarországra, és tovább nehezítheti annak gazdasági helyzetét. De ez a bonni látogatás más szempontból csalódást okozott. Kádár felismerte: nincs remény az Európai Gazdasági Közösséggel való kapcsolatok szorosabbá tételére. Az ötlet még 1981 végén hangzott el a magyar–német tárgyalásokon. 1981 decemberében Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár viszontlevelet írt Kádárnak, egyfajta figyelmeztetésként. A levél mögött az állhatott, hogy a németek főleg a szovjetekkel kívántak jó viszonyt fenntartani, és egy Magyarországgal kötendő üzlet nem okvetlen szolgálta volna ezt – de legalábbis keveset számított volna –, noha Schmidt amúgy láthatóan respektálta Kádárt. Schmidt a bonni látogatás során lebeszélte Kádárt a magyar–EGK-egyezmény forszírozásáról, azzal érvelve, hogy hamarosan kiszivárognának a megbeszélés részletei, és a szovjet reagálás aláásná Kádár pozícióját. Schmidt ekkor fedezte fel Kádáron az öregedés jeleit és politikai ítélőképességének hanyatlását. Később is leveleztek, majd miután Schmidt távozott hivatali pozíciójából, nem hivatalosan beszélgettek egymással. Mindebből kiderült, hogy Kádár továbbra is tiszteli, sőt csodálja a németeket. Ugyanakkor Horn Gyulát és Havasi Ferencet azzal vádolta, hogy félreértelmezték a helyzetet.⁴¹

Ezt követően Kádárnak a Nyugat, vagy legalábbis a nyugatnémetek felé orientálódása lanyhulni látszott – ahogy azt Willy Brandt is megjegyzi –, különösen 1985 után. Ekkor ugyanis, Gorbacsov hatalomra jutásával, megindultak a változások a Szovjetunióban. Kádár üdvözölte ugyan az „oroszsországi” változásokat, de nem látta szükségét, hogy személyesen is részt vegyen bennük, s Magyarországra adaptálja azokat. „Egyre jobban elfáradt, és elégedettséggel töltötte el a tudat, hogy meglátása szerint sikerült népet megmentenie egy sokkal rosszabb sorstól az

⁴⁰ MOL M-KS 288. f. 5/822. ó. e. (1978. március 17.)

⁴¹ Horn Gyula az MSZMP KB Külügyi Osztályának politikai munkatársa, konzultánsa, osztályvezető-helyettese volt 1969 és 1983 között; Havasi Ferenc az MSZMP gazdaságpolitikai titkára ugyanebben az időszakban.

1956-os forradalmat követő veszélyes és nehéz helyzetben. Visszavonulását azonban nem támogatták, és ebben valószínűleg »szovjet barátainak« tanácsa is szerepet játszhatott⁴² – írta Brandt a visszaemlékezésében.

Brandt önéletrajzi könyvében végső zárszóként így írt: „A keleti blokk vezetői közül Kádárt éreztem legközelebb magamhoz. Őt és tanácsadóit még nem torzította el a vezetői merevség, ami segített kijelölni a politikai irányvonalakat abban az időben, mikor ezek nem voltak egyértelműek. Ugyanakkor nem tévesztették szem elől Magyarország érdekét sem. Kádár volt az egyetlen vezető a keleti blokkban, aki egy időszakban megengedhette volna magának a szabad választások megtartását. Vágyott Európa ismételt összehozására, és arra a napra, mikor a munkásmozgalmakon belüli megosztottságon felül lehet kerekedni. Irodájában függött egy kép, ahol Mao Ce-tung volt látható, a „világmozgalom” többi vezetőjével, és ezt még akkor sem vette le, mikor az oroszok ferde szemmel néztek rá emiatt.”⁴³ Brandt még mélyebb benyomást tett, mikor 1978 tavaszán a Budapest melletti vendégházban folytatott hosszú esti beszélgetés során Kádár azt mondta: „Muszáj újra meg újra megvívunk 1914 vagy 1917 csatáit? Biztos az, hogy a szocialistáknak annyira más kérdéseket kell feltenniük maguknak most és a jövőben?” Nehéz volt cáfolni ezt a tételt. De minden rezignáltsága és józan bölcsessége dacára Kádárnak korántsem volt tiszta elképzelése a demokratikus szocializmusról, nem úgy, mint egyes munkatársainak, vagy éppen a következő nemzedékhez tartozók közül sokaknak, ami nem meglepő.⁴⁴ Brandt szerint Kádár utalt rá, hogy alaposan meggyötörte őt a Rajk-per (amelyben Kádár is vezető szerepet játszott). Rajknak az „ügy érdekében”, hamis vallomásaért cserébe, szabad eltávoztást és álnév alatti háborítatlan életet ígértek, ám ehelyett felakasztották. (Elképzelhető, hogy Kádárt büntudat gyötörte a saját szerepe miatt, és esetleg erre célzott Brandtnak.) Brandt úgy látta, hogy Kádár magyarként és kommunistaként – ebben a sorrendben, ahogy a német politikus írta – arra a döntésre jutott, hogy 1956-ban okosabb megegyezésre jutni a megszálló hatalommal. Brandt végül az alábbi sorokat vetette papírra: „1989-ben, mikor [Kádár] megmaradt funkcióit is átadta, ez olyan körülmények között zajlott, ami nem volt sem illőnek, sem méltóságteljesnek nevezhető. És ezt világosan meg is fogalmaztam, méghozzá úgy, hogy ezt az új Budapesten is megértették.”⁴⁵

⁴² Willy BRANDT: i. m. 433.

⁴³ Uo. 435.

⁴⁴ Uo. 433.

⁴⁵ Uo. 435.

Egy amerikai diplomata beszélgetései 1978-ban – W. Averell Harriman, Kádár János és Nicolae Ceaușescu

Averell Harriman, az amerikai diplomácia egyik legjelentősebb képviselőjének Budapestre érkezése is jelezte 1978 júliusában, hogy Kádár János – aki alig több mint egy évtizeddel korábban még Magyarország „mészárosaként” élt az amerikai köztudatban – megítélése gyökeres átalakuláson ment keresztül. Immár jószereivel csak sikeres gazdasági és belpolitikai reformjairól esett szó, melyek révén jelentős népszerűsége telt szert még a párton kívüliek körében is.

Harriman legfontosabb küldetésére Moszkvában került sor a második világháború alatt, amikor 1943 és 1946 között hazája nagyköveteként igyekezett összehangolni a győzelem stratégiáját a szovjet vezetéssel. Nagy reményekkel érkezett Moszkvába, Rooseveltnel elnökövel összhangban tartóssá akarta tenni a két ország együttműködését. Jelentései kezdetben derűlátásról tanúskodtak, megbeszélései a szovjet bürokrácia vezető képviselőivel már-már szívélyesek voltak. Teheránt követően pedig úgy látszott, a tartós együttműködés minden akadályát sikerült elhárítani. Ilyen irányú reményeit hamarosan kételyek váltották fel, a szovjet külpolitika egyre több kérdésben önkényesen járt el. Röviddel Churchill moszkvai látogatása előtt már úgy vélte, hogy „kapcsolataink a szovjetekkel megdőbbséget fordulatot vettek”. A Groza-kormány hatalomra juttatása kapcsán pedig figyelmeztetett, hogy „amennyiben nem kívánjuk elfogadni Európa barbár invázióját a 20. században... meg kell találnunk a módját, hogy megállítsuk a szovjetek uralomra törő külpolitikáját.” Amikor 1943-ban Moszkvába érkezett, még támogatta a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kiépítését a Szovjetunióval, 1945-ben már ellenezte, hogy az Egyesült Államok hitelt nyújtson Moszkvának. A magyar fegyverszüneti egyezményről is Harriman tárgyalt Moszkvában és helytelenítette, hogy a szovjet vezetés meghatározott összegű jóvát